

„Kryzys penitencjarnych systemów resocjalizacji dorosłych i nieletnich”

Na system penitencjarny składa się całokształt środków i metod wychowawczych, stosowanych podczas odbywania kary pozbawienia wolności. Potocznie często używa się terminu więziennictwo. Zatem system ten określa ogół zakładów karnych i ich organizację. W literaturze przedmiotu brak jednolitości co do samego pojęcia i zakresu systemu penitencjarnego. Jednak analizując poszczególne systemy penitencjarne, jakie wystąpiły w historii więziennictwa, można określić podstawowe elementy składowe każdego systemu penitencjarnego.

Jako fundamentalny ukształtował się system celkowy. Pierwszym wzorowo zorganizowanym więzieniem według systemu celkowego był zakład w Gandawie. Zasadniczych reform dokonano jednak w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, opierając się na postępowych prądach umysłowych Europy dzięki wysiłkom wielkiego uczonego reformatora Beniamina Franklina. Rozwinęły się tam dwa systemy penitencjarne: pensylwański i auburnski. Były to dwie oryginalne postacie systemu celkowego, który w Ameryce ukształtował się pod wpływem dwóch czynników: ograniczenia kary śmierci i religijnej doktryny kwakrów. Pierwsze więzienie systemu pensylwańskiego zbudowano w 1791 r. w małej miejscowości Cherry Hill w pobliżu Filadelfii. System ten zakłada absolutne osamotnienie więźnia o każdej porze dnia, całkowite milczenie, brak zatrudnienia, czytanie Biblii, pojedyncze cele dla więźniów. System ten odwołuje się do sposobu życia pierwszych chrześcijan. Zakładano, że skazani są źli, naprawić ich miała refleksja, do której skłaniała ceta. Jednak wobec dużej liczby kierowanych tam więźniów z całkowitego osamotnienia szybko zrezygnowano i osadzono w jednej sali po kilka osób. W Stanach Zjednoczonych obok systemu pensylwańskiego ukształtował się drugi system auburnski. Po dwuletnim okresie próby przekonano się o szkodliwym wpływie całkowitego osamotnienia poddanych. Najlepsze wyniki osiągnięto przy zastosowaniu osamotnienia w nocy i wspólnej pracy podczas dnia, a równocześnie zakazie rozmawiania.

Reforma więziennictwa amerykańskiego wzbudziła żywe zainteresowanie w Europie. W przeciwieństwie do Ameryki, w Europie od systemu celkowego żądano tylko odstraszenia, sprzeciwiał się temu jedynie Karol Lukas. System penitencjarny zdaniem Lukasa, powinien dążyć do uspołecznienia więźniów, zaś powodzenie na tym odcinku zależy od całokształtu możliwości wychowawczych zakładu karnego. Lukas w swych założeniach twierdził, że podstawą wychowania więźniów powinna być odpowiednia ich klasyfikacja i segregacja. Lukas stał się prekursorem nowoczesnych koncepcji penitencjarnych. Ich dalszy rozwój jest poważną zasługą wybitnego penitencjarzysty, Waltera Croftona, którego koncepcja sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności przewidywała trzy fazy:

- w pierwszej fazie skazani byli poddani bardzo surowemu reżimowi,
- w fazie drugiej (głównej) więźniowie wykonywali ciężkie prace najczęściej publiczne na świeżym powietrzu,
- w fazie trzeciej kara odbywana była w warunkach rozluźnionego reżimu.

System zakładał, że podstawą wychowania więźniów powinna być starannie dobrana klasyfikacja, a cały pobyt należy podzielić na różne etapy, zróżnicowane, co do treści stosowanych kar i nagród. Ten system odbywania kary pozbawienia wolności znany jest pod nazwą systemu progresywnego. W historii swego istnienia system progresywny ulegał przeróbkom i modyfikacjom. Świadczy to o jego wychowawczych wartościach oraz o znacznym postępie w sposobie wykonywania kary więzienia.

Dalszy rozwój systemu progresywnego zmierzał w kierunku wolnej progresji, która umocniła się po II Wojnie Światowej i obecnie nadal obowiązuje w Europie. System wolnej progresji zrezygnował z obligatoryjnej izolacji celkowej, złagodził położenie prawne i faktyczne więźnia w zależności od osiągalnych przez niego rezultatów oddziaływań resocjalizacyjnych. Zatem są proponowane najlepsze z możliwych warunków, ale w wyniku nie respektowania zadań nałożonych na skazanego, może on mieć zmniejszone warunki (np. ilość widzeń, itp.). W ten sposób on sam nakłada na siebie karę i ponosi konsekwencje własnych wyborów (system regresji). W niektórych państwach (Francja) występuje dualizm systemów. W niektórych zakładach wykonuje się karę według zmodyfikowanego klasycznego systemu progresywnego w postaci irlandzkiej, w innych natomiast według zasad właściwych systemowi celkowemu (bez nakazu milczenia).

Współczesną penitencjarystykę charakteryzuje zacieranie się ostrych granic między poszczególnymi systemami penitencjarnymi. Dominują systemy progresywne, ale trudno dopatrzyć się czystej ich postaci. Dzisiaj sięga się do różnych doświadczeń przeszłości i korzysta z form oddziaływania realizowanych w różnych systemach penitencjarnych, w tym również systemu celkowego, co powoduje występowanie różnych „krzyżówek” tych systemów.

Należy podkreślić, że współczesne systemy penitencjarne wykazują zróżnicowanie. Dlatego trudno w skali makropenitencjarnej wskazać nić przewodnią, przewijającą się przez systemy wykonywania kary pozbawienia wolności w takim stopniu, w jakim było to widoczne na tle systemu celkowego i progresywnego. Współczesna penitencjarystyka światowa korzysta ze wszystkich pozytywnych doświadczeń historii i sięga do elementów różnych systemów, wybierając z nich te, które mogą przynieść pozytywne efekty w walce z przestępczością w obszarach, dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności.

W myśl Goffmana można określić zasadnicze wspólne cechy dla wszystkich penitencjarnych systemów resocjalizacji dorosłych:

- całe życie toczy się w jednym miejscu zamieszkania i podlega jednej i tej samej władzy,
- członkowie stale pozostają w bezpośrednim towarzystwie innych członków, wykonując te same czynności,
- dzień pensjonariusza jest ściśle zaplanowany przez system ogólnych rozporządzeń, których przestrzegania pilnuje zespół nadzoru (zhierarchizowana struktura),
- poszczególne czynności są przymusowe, nie podlegają aktom wyboru, opartym na podstawie indywidualnych, subiektywnych przekonań członków instytucji.

Inaczej wygląda system resocjalizacji w instytucji zamkniętej wobec nieletnich. Wyróżniono kilka typów:

- system dyscyplinarno-izolacyjny, zmierza do podporządkowania wychowanków jednorazowym sankcjom. Tego typu reżim posiada charakter bezosobowy. Surowa dyscyplina, funkcja poprawcza zasadza się na karaniu. Konsekwencją jest pozorne przystosowanie, dlatego system ten jest mało skuteczny,
- system progresywny, stopnie resocjalizacji - za spełnianie obowiązków wychowanek przechodzi dalej,
- system socjopedagogiczny, dorosły jako szef grupy, przywódca. Bardzo ważne jest przywiązanie do pracy. Wprowadzono szereg oddziaływań innych środków kulturalnych,
- system indywidualny, zwraca uwagę na jednostkę, na poznanie wychowanka,
- system homogeniczny, gromadzi, klasyfikuje wszystkich podopiecznych do grup jednorodnych,
- system komplementarny, zakłada, że żaden z tych wcześniejszych nie jest doskonały, ale każdy może coś zaproponować. Łączy w sobie wszystkie najważniejsze elementy z w/w systemów.

Po analizie historii więziennictwa, można określić elementy systemu penitencjarnego:

1. Przepisy określające sposób wykonywania kary pozbawienia wolności i instytucje prawa penitencjarnego:

- W Polsce jest to Kodeks Karny Wykonawczy (Jest on mocno powiązany z Kodeksem Karnym oraz Kodeksem Postępowania Karnego),
- Regulamin Wykonywania Kary Pozbawienia Wolności oraz Regulamin Wykonywania Tymczasowego Aresztowania,
- Ustawa o Służbie Więziennej z dn. 26 kwietnia 1996 r.,
- Zarządzenie Dyrektora w sprawie porządku wewnętrznego,
- Zarządzenia Ministra Sprawiedliwości lub Dyrektora Generalnego Służby Więziennej dotyczące organizacji, czy sposobów funkcjonowania poszczególnych Działów jednostki penitencjarnej,
- zakresy obowiązków poszczególnych pracowników,
- inne akty prawa penitencjarnego,

2. Architektura, typ i rodzaj zakładu karnego:

Architektura:

W Polsce mamy 86 zakładów karnych (ZK) i 70 aresztów śledczych (AS). Na 156 aresztów i zakładów karnych 100 z nich znajduje się w fatalnym stanie technicznym (wymagają remontów, modernizacji, 10 z nich nawet odtworzenia). Aż 96 AS/ZK wybudowano jeszcze przed II wojną światową, 8 z nich powstało przed rokiem 1800 (więzienie w Koronowie to budynek z XIII w., zaś w Łęczycy z XIV w.). Przeznaczenie ponad 40 budowli było początkowo inne, zostały one zaadaptowane na areszty lub zakłady karne, ale grube, zimne mury; małe okna, duże pomieszczenia nadające się jedynie na cele wieloosobowe niezbyt powodują utrudnienia we właściwej realizacji zadań pracy penitencjarnej. W kilkunastu zakładach brakuje kanalizacji w celach. Trzy z nich pozostają w ogóle nie skanalizowane. Są to dane na koniec 1998 r. (za: Polityka, 1998). Jednostką na miarę XXI wieku jest więzienie w Radomiu (Kozia Góra). Z drogi wygląda ono jak ośrodek hotelowo - rekreacyjny. Za dwu- i trzypiętrowym murem zamontowana jest nieco niższa, bardzo ostra, stalowa siatka z kłębami drutu kolczastego na koronie. Wszystkie kraty są cienkie, ale za to zrobione ze stalowego stopu, którego nie ruszy żadna piła. Cele są jedno- i trzyosobowe. Jednoosobowe są z umywalką i sedesem, trójki natomiast z łazienką wyłożoną kafelkami, prysznicem i ubikacją z zasuwanymi drzwiami. Nad drzwiami zamontowano półki na telewizory, przy drzwiach dzwonek na oddziałowego zmontowany z głośnikiem i mikrofonem (dzięki temu istnieje możliwość przyjmowania rozmów przychodzących z zewnątrz). W części aresztowej korytarze, cele i inne pomieszczenia pomalowano na różowo, w ZK - na zielono. Do każdego bloku przylegają tzw. wieże socjalne. Na każdym piętrze w takiej wieży jest kuchnia, sala video, czytelnia, pokój do gry w tenisa i siłownia wyposażona w profesjonalne urządzenia do zajęć siłowych i biegania.

Typ ZK:

- Zamknięty
- Półotwarty
- Otwarty

Rodzaj ZK:

- dla młodocianych
- dla odbywających karę po raz pierwszy
- dla recydywistów penitencjarnych
- dla odbywających karę aresztu wojskowego

3. Podstawowe środki oddziaływania na przestępców odbywających karę p. w.

Według § 36 RWKPW do podstawowych środków oddziaływania na skazanych należą w szczególności: praca, nauczanie, działalność kulturalno - oświatowa, społeczna oraz wychowanie fizyczne i zajęcia sportowe, nagradzanie i karanie dyscyplinarne.

4. Status prawny osadzonego (TA i S).

Osoby przebywające w jednostkach penitencjarnych można podzielić na trzy kategorie:

- tymczasowo aresztowanych (TA),
- skazanych (S),
- oraz ukaranych (odbywają karę p. w. za niezapłaconą grzywnę).

Wobec tymczasowo aresztowanego obowiązuje zasada domniemania niewinności -oznacza to, że do czasu skazania go prawomocnym wyrokiem sądu jest traktowany jako osoba niewinna. Oddziaływania penitencjarne na tę kategorię osadzonych sprowadzają się do udostępnia im możliwości nauczania, pracy czy uczestnictwa w zajęciach kulturalno - oświatowych, sportowych. T.A. można poddawać badaniom osobo-poznawczym, ale w zakresie niezbędnym dla zapobiegania wzajemnej demoralizacji tymczasowo aresztowanych oraz zapewnienia porządku i bezpieczeństwa w areszcie. Wobec T.A. nie stosuje się nagród lecz ulgi. Skazanym jest osoba, wobec której zapadł prawomocny wyrok. Skazany naruszył obowiązujące prawo i w związku z tym ponosi konsekwencje tego czynu m.in. odbywając karę pozbawienia wolności. W tym czasie personel zakładu karnego poprzez prawnie usankcjonowane środki oddziaływania będzie podejmował trud naprawy skazanego (resocjalizacja). Kara p.w. w dobie ówczesnej filozofii penitencjarnej ma przede wszystkim pełnić funkcję wychowawczą. Służyć temu mają następujące środki oddziaływania na skazanych: praca, nauczanie, działalność kulturalno-oświatowa, społeczna oraz wychowanie fizyczne i zajęcia sportowe, nagradzanie i karanie dyscyplinarne (§ 36 RWKPW).

5. Kadra penitencjarna.

Z osadzonymi pracują specjalnie przeszkoleni funkcjonariusze Służby Więziennej oraz osoby cywilne (zatrudnione na pełne, częściowe etaty lub umowę zlecenie, wolontariusze). Kadre więzienną stanowią funkcjonariusze następujących działów:

- ochrony (strażnik, oddziałowy, inspektor, kierownik),
- penitencjarny (wychowawca, psycholog, kierownik),
- terapeutyczny (wychowawca, psycholog, instruktor terapii, kierownik),
- służba zdrowia (pielęgniarka, lekarz, kierownik ambulatorium),
- kadry (inspektor),
- ewidencja,
- kwatermistrzostwo,
- łączność,
- organizacyjno - prawny.

W szerokich rzeszach społeczeństwa, a także jeszcze wśród wielu penitencjarzystów i prawników panuje nadal przekonanie, że najskuteczniejszym sposobem walki z przestępczością jest represyjne odstraszenie przestępców od czynów niezgodnych z prawem. Słysz się nawet głosy, że złagodzenie reżimu więziennego postulowane przez zwolenników resocjalizacji może okazać się szkodliwe i przyczynić się do wzrostu przestępczości. Niemniej jednak należy wskazać, że represyjne więzienie nie okazało się w historii więziennictwa szczególnie skutecznym sposobem walki z przestępczością.

Z drugiej strony należy zaznaczyć, że więzienie zorganizowane jako zakład resocjalizacyjny pozostaje mimo to więzieniem, w którym osobnik na mocy wyroku sądowego przebywa w warunkach pozbawienia wolności i już ten fakt decyduje o dotkliwości kary więzienia.

Inną trudnością w konsekwentnym realizowaniu idei resocjalizacji stanowi niewłaściwa selekcja personelu więziennego oraz często niskie wykształcenie ogólne i psychologiczno - pedagogiczne funkcjonariuszy.

Stanowisko funkcjonariusza w zakładzie resocjalizacyjnym jest niezwykle odpowiedzialne, a przy tym związane z wieloma trudnościami, wymaga więc odpowiednich cech osobowości i określonego przygotowania.

Trzeba wspomnieć także o trudnościach natury technicznej, które musi przezwyciężyć nasze więziennictwo. Odziedziczyliśmy z przeszłości więzienia pod względem architektury i urządzenia wewnątrz nie dostosowane do celu resocjalizacji, niewystarczająca jest ciągła liczba odpowiednio zróżnicowanych miejsc pracy w więzieniach, zbyt słabo rozbudowana sieć szkół i zakładów kształcenia zawodowego, niewystarczające wyposażenie świetlic i bibliotek więziennych itd.

Niewątpliwie więziennictwo w Polsce przechodzi kryzys, dlatego istotnym elementem programu rządu na najbliższe lata jest reforma wymiaru sprawiedliwości. Ze względu na zakres tematyczny tych zadań powołano ponad 30 zespołów, które mają wypracować kierunki reformy, w tym więziennictwa. Głównym celem programu będzie rozbudowa sieci więzień oraz przygotowanie projektu ustawy "o reformie więziennictwa". Na mocy zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z 1 grudnia 2005 r. powołano Zespół nr 9 ds. reformy więziennictwa, któremu przewodniczy dyrektor generalny Służby Więziennej. Do zadań zespołu należy:

- opracowanie programu szybkiego pozyskania nowych miejsc zakwaterowania dla skazanych, w liczbie odpowiadającej projektowanym zmianom w przepisach prawa karnego oraz w celu wykonania kary pozbawienia wolności w stosunku do osób na to oczekujących,
- wypracowanie założeń do projektu ustawy o dozorze elektronicznym, w tym przeanalizowanie wpływu tej instytucji na ewentualne zmniejszenie populacji osób odbywających bezwzględną karę pozbawienia wolności,
- wypracowanie koncepcji alternatywnych w stosunku do krótkoterminowych kar pozbawienia wolności z uwzględnieniem korzyści dla budżetu państwa oraz w celu racjonalizacji systemu karania,
- koncepcji udziału innych podmiotów w finansowaniu budowy i rozbudowy więzień w ramach partnerstwa publiczno - prywatnego,
- przygotowanie zmian w przepisach dotyczących Służby Więziennej oraz związanych z jej funkcjonowaniem.

Istotną zmianą ma być wprowadzenie 24-godzinnych sądów, które rozpatrywałyby sprawy w postępowaniu przyspieszonym za przestępstwa o drobnej i średniej wadze oraz o charakterze chuligańskim. Postępowanie ograniczone byłoby do krótkiej rozprawy, ale przy zachowaniu pełnych gwarancji procesowych, czemu służyć miałyby obowiązkowy udział w rozprawie prokuratora i obrońcy. W postępowaniu takim nie można byłoby wymierzać dłuższych niż 3 lata pozbawienia wolności. Założeniem powołania 24-godzinnych sądów jest niezwłoczna egzekucja wyroków. Wprowadzenie tej instytucji automatycznie wpłynie na organizację funkcjonowania więziennictwa. Oczywiście istnieje wiele planów reform, które w znacznym stopniu wpłyną na zmianę systemu resocjalizacji.

Problemem, z którym na co dzień borykają się wszyscy funkcjonariuszom służby więziennej, jest przeludnienie jednostek penitencjarnych. Stany osadzonych wahają się między 83 a 84 tys. osób, natomiast pojemność ewidencyjna wszystkich jednostek wynosi

niecałe 70 tys. miejsc. Brakuje więc ok. 14 tys. miejsc, aby zabezpieczyć kodeksową normę 3 m kw. powierzchni mieszkalnej na jednego skazanego. Przeludnienie nie tylko wiąże się z bezpieczeństwem jednostki, ale utrudnia wykonywanie funkcji izolacyjnej, co ma szczególne znaczenie w aresztach śledczych. Konsekwencjami przeludnienia są także: pogorszenie atmosfery wychowawczej, wzrastająca liczba wypadków nadzwyczajnych, przemęczenie funkcjonariuszy, wypracowanie dużej liczby nadgodzin, niemożność prawidłowego prowadzenia pracy resocjalizacyjnej.

Zwiększająca się liczba skazanych w stosunku do personelu penitencjarnego daleko odbiega od modelu europejskiego, w którym na trzech skazanych przypada jeden funkcjonariusz. Liczba skazanych "oczekujących" na odbycie wymierzonych przez sądy kar, to już ok. 36 tys. osób, w tym wobec 32 tys. upłynął termin stawienia się do odbycia kary. Ten problem został szczególnie wyeksponowany przez rząd. Niemożliwość egzekwowania orzeczonych kar i że taki stan rzeczy musi bezwzględnie ulec zmianie.

Dlatego jednym z najistotniejszych zadań zespołu ds. reformy więziennictwa jest wypracowanie takich koncepcji i rozwiązań, które pozwoliłyby na pozyskanie dodatkowych miejsc zakwaterowania w jednostkach penitencjarnych, aby w więzieniach mogło przebywać ok. 100 tys. osób. Zważywszy, że już dziś kary powinny być wykonywane wobec co najmniej 120 tys. skazanych przyjęto, że pozostałe 20 tys. winno odbywać karę w tzw. innych formach (np. w wyniku zastosowania instytucji dozoru elektronicznego).

Na koniec nasuwa mi się pytanie: „Czy reforma więziennictwa pokona wieki trwający kryzys systemu penitencjarnego?”. Pozostaje mi tylko mieć nadzieję, że tak.

Bibliografia:

1. *Forum Penitencjarne* (2006)
2. Kalinowski M. (1991) *Europejskie systemy resocjalizacji nieletnich*. Warszawa, WSiP.
3. Kalinowski M., Pełka J. (1996) *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*. Warszawa, WSiP.
4. *Polityka* (1998)
5. Stańdo - Kawecka B. (2000) *Prawne podstawy resocjalizacji*. Kraków, Wyd. „Zakamycze”.